

دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

رساله دوره دکتری مدیریت سیاست گذاری عمومی

طراحی سیستم خط مشی گذاری دولتی برای تحقق عدالت اجتماعی؛
بر مبنای مدل حکومت حق مدار علوی (در نهج البلاغه)

علی اصغر پور عزت

معاونت اطلاعات و امور علمی
موسسه پژوهش و توسعه

استاد راهنما:

دکتر سید مهدی الوانی

۱۳۸۲ / ۶ / ۱۰

استادان مشاور:

دکتر علی رضائیان - دکتر صادق آئینه وند

بهمن ۱۳۸۲

۶۲۰۳۰

چکیده

این پژوهش با هدف دستیابی به مختصات سیستم خطمشی‌گذاری مناسب برای تحقق عدالت اجتماعی طراحی شد. ابتدا با تأمل بر طبقه‌بندی جیمزپی. استرپا و مروری بر چالش آموزه‌های فلسفی و سیاسی در مفهوم‌پردازی از عدالت، بر مفهوم «عدالت حق‌مدار» تأکید، و برای دستیابی به یک تعریف دقیق و علمی از آن، از روش «تحلیل منطقی» استفاده شد.

در جریان تحقیق با انتخاب متن نهج‌البلاغه، به مثابه یکی از غنی‌ترین منابع موجود برای تعریف ابعاد عدالت حق‌مدار در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی حیات اجتماعی، مجموعه‌ای از گزاره‌های عقلانی و منطقی معرف اصول حق‌مداری عدالت از آن استخراج شد. پس از مراجعه به صاحب‌نظران و خبرگان متخصص در رشته‌های علمی گوناگون، ضمن اصلاح و تعدیل مجموعه مذکور، نظام منطقی نهایی طراحی شد. این نظام بر مبنای دیدگاه‌های امام علی «علیه‌السلام» به مثابه کسی که اهتمام فوق‌العاده او به اجرای عدالت، واژه‌های «عدل» و «علی» را در نزد مخاطبان آشنا، مترادف و تداعی‌گر یکدیگر ساخته، و سیره حکومتی او به تولید مجموعه‌ای از بی‌نظیرترین و منقح‌ترین مصنوعات گفتاری و رفتاری درباره عدالت حق‌مدار انجامیده است، طراحی شد.

بنیان این نظام منطقی بر پنج اصل «توحید»، «برابری مبتنی بر خلقت یکسان»، «آزادی و اختیار ناشی از همانندی در خلقت»، «تناسب حق و تکلیف»، و «تسهیل کمال‌گرایی» نهاده شد و براساس این پنج اصل، و با استناد به مطالب نهج‌البلاغه، نوزده قضیه استنباط شد که با تشریح برخی ابعاد عینی آموزه عدالت حق‌مدار، امکان تعریف شاخصهای غالب طراحی سیستم را فراهم آوردند.

ملاحظه می‌شود که آموزه مبتنی بر این پنج اصل، عدالت را آمیزه‌ای از برابری و آزادی می‌داند که بر پایه توحید و یکسانی خلقت آدمیان ثبات یافته، با تأکید بر ضرورت تناسب حق و تکلیف پویا و منعطف گشته، و با معطوف شدن به کمال‌گرایی نظام آفرینش، جهت می‌گیرد.

بنابراین، آموزه حق‌مدار تحقق عدالت را مستلزم تمهید شرایط دستیابی همه آحاد جامعه به حق خود در برخورداری از امنیت کامل، رفاه نسبی، و آگاهی کافی می‌داند.

با تأکید بر تعریف شاخص‌های غالب طراحی سیستم بر مبنای نظام منطقی نهایی، حاصل کار به صورت طراحی سیستم حکومت حق‌مدار در سطح صفر (رابطه ملت و حکومت)، یک (رابطه ملت و سه قوه مقننه، مجریه، و قضاییه)، دو (رابطه ملت با اجزای خرده‌سیستم‌های قانون‌گذاری، اجرایی، و قضایی) ارائه گردید. در مورد خرده‌سیستم اجرایی، طراحی سیستم تا سطح سه (رابطه ملت و خرده‌سیستم اجرایی برحسب عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حیات اجتماعی) و سطح چهار (رابطه ملت و مجموعه دستگاههای اجرایی در هر یک از عرصه‌های مذکور) تسری یافت.

در پایان ضمن تأکید بر رویکرد عمل‌گرایانه تحقیق، بر واقع‌گرایی آموزه حق‌مدار و امکان‌پذیری استقرار سیستم پی‌ریزی شده براساس آن اصرار شد؛ بنابراین، ضمن مفهوم‌پردازی از عدالت با استفاده از روش‌شناسی قابل اعتماد تحلیل منطقی، بر ساز و کار اجرایی تحقق آن نیز تأمل نموده، از نمودارهای جریان اطلاعات برای طراحی یک سیستم خطمشی‌گذاری قابل اجرا و قابل الگوبرداری، برای نزدیک شدن به سیره حق‌مدار علوی، استفاده شد؛ و ضمن پرهیز از هر گونه تمایل آرمانگرایانه، مدل حکومت حق‌مدار، به مثابه نمونه اعلی «شهر عدل»، معرفی شد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و طرح تحقیق
۲	۱-۱. مقدمه - فرزندان آدم «علیه السلام» در حسرت عدالت پایدار
۳	۲-۱. درآمدی بر طرح تحقیق
۴	۳-۱. تعریف مسأله
۵	۴-۱. ضرورت و اهمیت تحقیق درباره مسأله
۵	۵-۱. مدل مفهومی اولیه تحقیق
۸	۶-۱. فرضیه‌های تحقیق
۱۰	۷-۱. اهداف تحقیق
۱۱	۸-۱. زمینه‌های کاربردی تحقیق
۱۱	۹-۱. روش تحقیق
۱۲	۱۰-۱. روش جمع‌آوری اطلاعات
۱۳	۱۱-۱. روش‌های تحلیل آماری
۱۳	۱۲-۱. محدودیت‌های تحقیق
۱۳	۱۳-۱. تعریف واژه‌ها و اصطلاحات مهم مورد استفاده در تحقیق
۱۴	۱-۱۳-۱. عدل.
۱۴	۲-۱۳-۱. عدالت اجتماعی
۱۴	۳-۱۳-۱. نمونه اعلی و الگوی ره‌نما
۱۵	۴-۱۳-۱. عدالت حق‌مدار و عدالت حق‌گرا
۱۵	۵-۱۳-۱. عدالت در عرصه اقتصاد
۱۶	۶-۱۳-۱. عدالت در عرصه سیاست
۱۶	۷-۱۳-۱. عدالت در عرصه فرهنگ
۱۶	۸-۱۳-۱. عدالت توزیعی
۱۶	۹-۱۳-۱. عدالت رویه‌ای

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران
تهیه و آرک

صفحه	عنوان
۱۷	۱۰-۱۳-۱. عدالت مراوده‌ای
۱۷	۱۱-۱۳-۱. بلوغ ادراکی و شناختی
۱۸	۱۲-۱۳-۱. بلوغ عدل‌پذیری
۱۸	۱۳-۱۳-۱. شهر عدل
۱۸	۱۴-۱۳-۱. تصویرپردازی از آینده
۱۹	۱۴-۱. بررسی مطالعات قبلی
۲۰	فصل دوم: مبانی نظری تحقیق
۲۱	۱-۲. مقدمه - عدالت اجتماعی، موضوع مطالعات میان رشته‌ای و چندرشته‌ای
۲۲	۲-۲. مدیریت دولتی، و عدالت اجتماعی در چالش مفهوم پردازی‌ها
۲۵	۱-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه لیبرالیسم
۲۸	۲-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه سوسیالیسم
۳۱	۳-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه لیبرال دموکراسی
۳۷	۴-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه اجتماع گرایی
۳۹	۵-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه تأنیث‌گرایی
۴۰	۶-۲-۲. روایت عدالت از دیدگاه آموزه فرانوگرایی
۴۲	۷-۲-۲. آموزه حق مدار در سیر عدل شناسی
۴۶	۳-۲. هوشمندسازی سیستم خط‌مشی گذاری، لازمه تحقق عدالت در جامعه هدف
۴۷	۱-۳-۲. عدالت اجتماعی به مثابه هدف سیستم خط‌مشی گذاری
۴۸	۲-۳-۲. آشفته‌گی اجتناب‌ناپذیر عرصه خط‌مشی گذاری و تدوین قوانین عمومی
۵۰	۳-۳-۲. رسوب‌گذاری قوانین و خط‌مشی‌های عمومی
۵۲	۴-۳-۲. سیستم هوشمند خط‌مشی گذاری
۵۴	۵-۳-۲. طراحی سیستم هوشمند برای خط‌مشی گذاری و تدوین قوانین
۵۸	۶-۳-۲. استفاده از مصوبات مدت‌دار برای کاهش رسوب‌گذاری قوانین و مقررات
۶۰	۴-۲. جامعه هدف و عرصه‌های اجرای خط‌مشی‌های عمومی

۶۶	۵-۲. نقش عدالت اجتماعی در توسعه پایدار جوامع انسانی
۶۷	۱-۵-۲. توسعه پایدار و ضرورت توازن وجوه اقدامات اجتماعی
۶۸	۲-۵-۲. نقش زیربنایی عدالت اجتماعی در توسعه پایدار
۷۰	۳-۵-۲. نقش توزیع عادلانه دستاوردهای توسعه بر رعایت کرامت انسانی و حفظ سرمایه‌های اجتماعی
۷۳	۴-۵-۲. نقش توزیع عادلانه دستاوردهای توسعه بر عزم ملی برای تلاش و فعالیت
۷۴	۵-۵-۲. نقش توزیع عادلانه دستاوردهای توسعه بر سلامت روانی اعضای جامعه
۷۵	۶-۲. ضرورت اتخاذ رویکرد سیستمی به سیاستگذاری‌های حکومت، برای تحقق عدالت اجتماعی
۷۶	۱-۶-۲. الزامات روش‌شناختی تحلیل سیستمهای اجتماعی
۷۷	۲-۶-۲. پویایی اجزای موجودیت‌ها و پدیده‌های اجتماعی
۷۷	۳-۶-۲. تنوع ابعاد، حالات، و ویژگیهای پدیده‌های اجتماعی
۷۸	۴-۶-۲. ازدحام انبوه اقدام‌کنندگان نسبتاً خودمختار
۷۹	۵-۶-۲. رویکرد سیستمی، رویکرد مناسب برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی
۸۰	۶-۶-۲. اهمیت نظریه‌های جامع چندرشته‌ای برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی
۸۱	۷-۶-۲. اثر تعاملی رفتار اقدام‌کنندگان
۸۲	۸-۶-۲. دولت و شأن مداخله‌آن در عرصه اقتصادی جامعه
۸۴	۹-۶-۲. الزامات هنجاری حاکم بر اقدامات دولتی
۸۵	۱۰-۶-۲. مسؤولیت بلندمدت دولت در قبال پیامدهای گوناگون عملکرد دستگاههای دولتی
۸۸	۱۱-۶-۲. ارزش اطلاعات شغلی دولتمردان و اهمیت سازوکارهای کنترل
۹۰	۱۲-۶-۲. راهکارهای پنهان تکاثر ثروت از طریق سوء استفاده از اطلاعات شغلی
۹۲	۱۳-۶-۲. مسأله چیست؟ ساده‌لوحی دولتمردان یا منفعت‌طلبی آنان!
۹۲	۱۴-۶-۲. آموزه‌های اقتصادی چپ و راست در برابر واقعیت‌های موجود
۹۵	۷-۲. تأملی بر الزامات فرهنگ عدل‌پذیر و مبانی روانشناختی عدالت و ظلم
۹۸	۱-۷-۲. نقش مهم عرصه فرهنگی در پایداری جامعه عدل
۱۰۱	۲-۷-۲. مبانی روانشناختی عدالت و ظلم

صفحه	عنوان
۱۰۷	۳-۷-۲. نظریه برابری و کژکار کردیهای فرهنگی ستمگری و ستم‌پذیری
۱۱۰	۴-۷-۲. اهمیت پذیرش فرهنگی در تحقق جامعه عدل
۱۱۴	۵-۷-۲. اقدام در عرصه پویائیهای فرهنگ جامعه
۱۲۰	۶-۷-۲. نقش خرده‌سیستم آموزشی جامعه در هدایت فرهنگ آن
۱۲۸	۸-۲. تأملی بر دشواری خط‌مشی‌گذاری برای تحقق عدالت اجتماعی
۱۳۱	۱-۸-۲. دشواری ادراک مفهوم عدالت و شکل‌دهی خط‌مشی درباره آن
۱۳۸	۲-۸-۲. مشکلات اجرای خط‌مشی برای استقرار عدالت اجتماعی
۱۳۹	۳-۸-۲. نحوه ارزیابی و سنجش پیامدهای اجرای خط‌مشی‌های معطوف به تحقق عدالت
۱۴۳	۹-۲. معرفی نمونه‌های حکومت حق‌مدار، در چارچوب استراتژی تحقق عدالت در سیستم‌های اجتماعی
۱۴۵	۱-۹-۲. تصویر نمونه‌های عالی شهر عدل
۱۴۷	۲-۹-۲. حکومت علوی، نمونه‌ای عالی برای آموزه حق‌مدار
۱۵۰	فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق
۱۵۱	۱-۳. مقدمه - پژوهش درباره عدالت و برای عدالت
۱۵۲	۲-۳. روش اصل موضوعی یا روش‌شناسی قیاسی
۱۵۴	۱-۲-۳. ویژگیهای دستگاه قیاسی
۱۵۵	۲-۲-۳. کاربرد روش قیاسی در علوم
۱۵۸	۳-۲-۳. مراحل تأسیس نظام‌های معرفتی با استفاده از روش اصل موضوعی و تحلیل منطقی گزاره‌ها
۱۶۱	۳-۳. تأملی بر مراتب قطعیت نظریه‌های علمی در پیش‌بینی رفتار سیستم‌های اجتماعی
۱۶۱	۱-۳-۳. پیش‌بینی به مثابه هدف غایی علم
۱۶۳	۲-۳-۳. تأثیر پیچیدگی موجودیتهای تحت بررسی بر امکان پیش‌بینی‌های علمی
۱۶۴	۴-۳. نقش بنیادهای استدلالی و تحلیلهای منطقی در توسعه شناخت علمی
۱۶۶	۱-۴-۳. دستگاه‌های استدلالی و پیش‌بینی در علوم (طبیعی و اجتماعی)
۱۶۸	۲-۴-۳. قدرت تبیین قضایای علمی در برابر مراتب پیچیدگی پدیده‌ها
۱۷۰	۵-۳. الزامات نظریه‌های علوم اجتماعی و آزمون‌پذیری آنها

عنوان	صفحه
۶-۳. تحقیق برای طراحی سیستم خطمشی‌گذاری معطوف به عدالت	۱۷۴
۱-۳-۳. تحلیل منطقی یافته‌های تحقیق از نهج‌البلاغه و نحوه‌ی مراجعه به خبرگان و صاحب‌نظران	۱۷۷
۲-۳-۲. طراحی سیستم خطمشی‌گذاری، با استفاده از نمودارهای جریان اطلاعات (روش تجزیه و تحلیل نظام‌یافته)	۱۷۹
۷-۳. تحلیل منطقی مفاد اعلامیه جهانی حقوق بشر (تحلیل موردی) - نمونه‌ای از کاربرد روش تحلیل منطقی برای طراحی نظام‌های منطقی اخذ شده از متون قانونی	۱۸۱
۱-۷-۳. ارزیابی میزان اتکاء اعلامیه جهانی حقوق بشر به عقلانیت جوهری و روش‌های تحلیل منطقی	۱۸۲
۲-۷-۳. ارزش اتکاء به عقلانیت جوهری و مبانی تحلیل منطقی در پی‌ریزی نظام‌های حقوقی حق‌گرا	۱۸۴
۳-۷-۳. تأملی بر اصول منطقی زیربنایی اعلامیه جهانی حقوق بشر	۱۸۷
فصل چهارم: تجزیه و تحلیل اطلاعات؛ تحلیل منطقی گزاره‌ها و طراحی سیستم	۱۸۹
۱-۴. مقدمه - تلاشی برای بازپردازی سیمای حکومت عدل حق‌مدار	۱۹۰
۲-۴. مبانی طراحی سیستم خطمشی‌گذاری حق‌مدار با تأمل دوباره بر فرضیه‌های تحقیق	۱۹۱
۳-۴. سیر منطقی تحقیق و نحوه‌ی پژوهش درباره‌ی سیمای حقیقی حکومت عدل در نهج‌البلاغه	۱۹۳
۴-۴. توجیه مبنای طراحی سیستم با تأمل بر دلالت‌های استعاره‌ای واژه‌های «آب» و «راه»	۱۹۸
۵-۴. مفهوم‌پردازی از عدالت حق‌مدار و تدوین خطمشی بر مبنای آن	۲۰۳
۶-۴. الزامات خرده‌سیستم‌های اجرایی سیستم خطمشی‌گذاری حق‌مدار	۲۰۸
۷-۴. شاخص‌های ارزیابی خطمشی حق‌مدار در سیستم اجتماعی	۲۱۵
۱-۷-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه سیاست	۲۱۷
۲-۷-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه اقتصاد	۲۲۵
۳-۷-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه فرهنگ	۲۳۳
۸-۴. استخراج گزاره‌های مبنایی برای تدوین نظام منطقی عدالت حق‌مدار	۲۴۶
۹-۴. تدوین نظام منطقی اصلاح‌شده	۲۵۹
۱۰-۴. تدوین نظام منطقی نهایی	۲۷۲
۱۱-۴. طراحی سیستم خطمشی‌گذاری مناسب برای تحقق عدالت حق‌مدار	۲۸۱

صفحه	عنوان
۳۰۱	فصل پنجم: خلاصه و نتیجه گیری - بازپردازی مختصات شهر عدل حق مدار
۳۰۲	۱-۵. مقدمه - از آرمانگرایی تا واقع‌نمایی، و از رویکرد ایدئولوژیک تا رویکرد علمی کمال‌جویانه
۳۰۳	۲-۵. مروری بر سیر تحقیق - گزارشی از پژوهش درباره عدالت
۳۰۴	۳-۵. نتایج حاصل از پژوهش - ارزیابی فرضیه‌های تحقیق
	۴-۵. تصویرپردازی از آینده - ترسیم مختصات شهر عدل با نگرشی عمل‌گرایانه (از امام علی «علیه‌السلام» تا امام مهدی «عجل‌الله تعالی فرجه»)
۳۱۲	۵-۵. سخن پایانی در ابتدای راه آغاز شده - با تأمل بر هم‌آوردی امید و یأس در سیر عدالت‌خواهی
۳۱۷	۱-۵-۵. دستاوردهای تحقیق
۳۱۷	۲-۵-۵. موضوعات قابل طرح برای تحقیقات و پژوهش‌های بعدی
۳۱۹	فهرست منابع و مأخذ
۳۲۲	چکیده انگلیسی
۳۳۲	

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲. برخی از ویژگی‌های شش آموزه عمده فلسفی سیاسی، براساس طبقه‌بندی جیمز پی. استرپا	۱۳۲
جدول ۱-۳. تقسیم‌بندی مبادی علم	۱۵۳
جدول ۲-۳. حدود، اصول متعارفه، و اصول موضوعه هندسه اقلیدسی	۱۵۶
جدول ۳-۳. نکاتی که باید هنگام تأسیس یک نظام قیاسی رعایت شوند	۱۵۹
جدول ۴-۳. شرایط تأسیس یک نظام استدلالی قیاسی	۱۶۰
جدول ۵-۳. نمونه‌هایی از گزاره‌های عقلانی و منطقی قابل استنباط از برخی مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر	۱۸۳
جدول ۶-۳. اصول منطقی زیربنایی اعلامیه جهانی حقوق بشر	۱۸۷
جدول ۱-۴. دلالت استعاره‌ای واژه‌های «راه روشن» و «آب»، بر وجود طرحی از جامعه مطلوب در اندیشه امام علی «علیه‌السلام»	۱۹۹
جدول ۲-۴. گزیده سخنان امام علی «علیه‌السلام» درباره دلالت گفته‌ها و نوشته‌های افراد بر قلبها و اندیشه‌های آنان	۲۰۱
جدول ۳-۴. گزیده سخنان امام علی «علیه‌السلام» درباره رابطه مفاهیم «عدل و عدالت» با «حق و حقیقت»، به مثابه مبانی تعریف عدالت حق‌مدار	۲۰۴
جدول ۴-۴. گزیده سخنان امام علی «علیه‌السلام» درباره اهداف اصلی و مبانی تدوین دستورکار در سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار	۲۰۷
جدول ۵-۴. گزیده سخنان امام علی «علیه‌السلام» درباره الزامات عدالت رویه‌ای و ویژگی‌های خرده‌سیستم اجرایی سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار	۲۰۹
جدول ۶-۴. گزیده سخنان امام علی «علیه‌السلام» درباره الزامات عدالت رویه‌ای و ویژگی‌های خرده‌سیستم قضایی سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار	۲۱۳
جدول ۷-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه سیاست	۲۱۸
جدول ۸-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه اقتصاد	۲۲۶
جدول ۹-۴. شاخص‌های ارزیابی حق‌مداری عدالت در عرصه فرهنگ	۲۳۵
جدول ۱۰-۴. گزاره‌های اخذ شده از متن نهج‌البلاغه، براساس برداشت اولیه محقق	۲۴۹
جدول ۱۱-۴. گزاره‌های تنظیم شده برای تضمین یادگیرنده بودن سیستم خط‌مشی‌گذاری و پایدار ساختن آن بر مدار عدالت	۲۵۱

عنوان	صفحه
جدول ۱۲-۴. آراء خبرگان درباره ۲۸ گزاره تنظیم شده در نظام منطقی اول	۲۵۲
جدول ۱۳-۴. نظام منطقی دوم	۲۶۰
جدول ۱۴-۴. آرای خبرگان درباره نظام منطقی اصلاح شده (براساس حروف الفبا)	۲۶۳
جدول ۱۵-۴. خلاصه آرای خبرگان درباره نظام منطقی اصلاح شده	۲۶۴
جدول ۱۶-۴. آرای خبرگان درباره امید به تحقق عینی جامعه عدل حق مدار	۲۶۵
جدول ۱۷-۴. آرای خبرگان درباره اهمیت نسبی سه ویژگی پیشنهادی محقق، برای تحقق جامعه عدل حق مدار	۲۶۶
جدول ۱۸-۴. برخی از ویژگی‌های ضروری برای تحقق جامعه عدل حق مدار (علاوه بر سه مورد پیشنهادی محقق)، از دیدگاه صاحب نظران	۲۷۰
جدول ۱۹-۴. نظام منطقی نهایی	۲۷۲
جدول ۱-۵. مجموعه بازپردازی شده فرضیه‌های تحقیق، برای تعریف وجوه و ابعاد اصلی سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار علوی	۳۱۱
جدول ۲-۵. انواع واکنش‌های محتمل در برابر تصویرپردازی‌های القایی	۳۱۴

